

ВІДГУК

на дисертацію Гайдамачук Ольги Володимирівни «Інтонація у філософському тексті: філософсько-культурологічний вимір» поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 — «Філософська антропологія, філософія культури»

Робота Ольги Володимирівни виконана в традиції постмодерного філософування, зокрема в руслі лінгвістичного повороту, який ознаменував більш глибоке проникнення фахівців від філософії у таїни мови та осмисленні її ролі у пізнанні та комунікації. Роль тексту у творенні та передачі знань безумовно дуже велика, адже усна традиція культури з моменту виникнення письма суттєво поступилась тексту. Текстова, письмова культура поставила питання про адекватне розуміння прочитаного, його відтворення через оживлення закладеного в ньому змісту, що породило проблему автора і читача, їхньої комунікації та взаєморозуміння, а потім і розвитку того, що в тексті є сталим, фіксованим, в якійсь мірі мертвим.

Дисертаційне дослідження Гайдамачук Ольги Володимирівни присвячене не просто тексту, а філософському тексту і, зокрема, інтонації в ньому. Для донесення свого розуміння інтонації у філософському тексті вона обрала аналіз творів знакових мислителів Жан-Жака Руссо і Жака Дерріда, послуговуючись при цьому не лише теоретичною позицією останнього, але й аналізу ним праць свого співвітчизника, що жив у XVIII столітті. Отож, розгортання дослідження здійснюється на аналізі основних праць названих вище мислителів і найбільшу увагу вона приділяє роботі Ж.-Ж. Руссо «Есе про походження мов, а також про мелодію і музикальне наслідування» і праці Ж. Дерріда «Дещо про граматологію».

Ведучи мову про інтонацію, пошукачка звісно звертається та аналізує й інші твори Ж.-Ж. Руссо та Ж. Дерріда, а також піддає аналізу та дискутує з дослідниками їхньої творчості. Зокрема, вона неодноразово не погоджується та виправляє переклади на російську з французької відомої російської дослідниці Н. С. Автономової, що свідчить про глибоке знання французької, а також англійської мов. В дослідженні широко використовуються оригінальні тексти авторів, що цитуються.

Отож, про інтонацію. Вже у першому розділі, що носить назву «Інтонація у філософському тексті» авторка звертає увагу на велику роль інтонації як культурної практики та її чільне місце в культурі людських стосунків. Для свідомої людини інтонація є сутнісною, а також «конститутивною для філософського тексту і визначальною для культури» (с. 29). Вона (інтонація) детермінована культурою, а М. Бахтін навіть говорить про «інтонаційний фонд» певної спільноти. Це пов'язано з мовою і філософією, оскільки, як зазначав Л. Вітгенштайн: «вся філософія є критикою мови». Філософія завжди залишається в царині мови, оскільки мова є основним інструментом філософа.

Мовлення — це голос. Як передати текстом, письмом звук, як почути його оком? Чи можливо це? Тим більше, коли йдеться про філософію. Адже

здоровий глузд ««глухий щодо мови філософії» і сліпий щодо змісту її текстів» (с. 34). Для філософії характерна надчутливість, надзвичайна сприйнятливність. Як цю надчутливість, що дозволяє прогнозувати майбутнє, перекласти зрозумілою мовою для «глухого вуха»? І чи потрібно це? «Голосова» культура чи культура слуху зафіксована в таких міфологемах як: голос серця, голос розуму, голос природи, глас божий і т. п. Не випадково до Середніх віків і далі існувала практика читання вголос. Потреба у філософії з'явилась як необхідність інтерпретувати голос, який став нечутним людям, що втратили «здатність чути «голос природи» у власній душі» (с. 35).

Етимологічно термін «текст» асоціюється з плетивом, мережею зв'язків. Відповідно, саму культуру можна вважати «величезним текстом», Тексти, за Л. Вітгенштайном, є частиною реальності і «входять до її складу» (с. 39). Через тексти культура, що стала «хворобливою», «шукає шлях до свого одужання» (с. 39), а «справжня сутність» тексту завжди розкривається та розвивається на межі двох свідомостей. Текст створений для діалогу. Це своєрідний простір для інтерпретацій. Філософія — це «свято-бути-собою» і завдання філософа «позбавити філософський дискурс ілюзій його істинності», тобто, розширити його горизонти. Перший параграф першого розділу авторка завершує таким резюме: «філософськими стають ті тексти, які культивують чутливість до найтонших тонів, відтінків значень, мовної гри і відкривають інтертекстуальний /кроскультурний — простір мови / письма для експериментів компетентних мовців...» (с. 43).

Розглядаючи інтонаційний етос мови філософії, Ольга Володимирівна долучає до аналізу витоків інтонаційної складової людського мовлення, культури взагалі міркування М. Гайдеггера про мову як домівку буття. Пов'язує виникнення філософії з давньою грецькомовною культурою та виникненням фонетичного письма. Для європейської філософії інтонація є конститутивною, оскільки виникла потреба інтерпретувати голос, що нечутний багатьом. І хоч «європейська філософія обростає філософськими текстами, інтонація не втрачає своєї конститутивної ролі, бо філософія апелює до натренованого мовного слуху» (с. 44).

Проте інтонування не обов'язково має вилитись в голос. І тут щодо інтонування існують різні точки зору, на які вказує та аналізує авторка. Вона звертає увагу на царину філології, але, акцентуючи поліфонічність філософії, підкреслює той факт, що «усне філософування «компенсується, писемним навіть тоді, коли обстоюється пріоритет усного висловлювання» (с. 45). Основою ж мовної компетенції є опанування інтонаціями. Філософія завжди відрізнялася способом вживання мови та окремих слів, які сприяють смисловим «зсувам», задають тональність, «грою слів» відкривають нові можливості розуміння. Текст інтонаційно натякає на «бажання» епохи, він є переданням сенсів історичної доби. Його слід вірно прочитувати, розпізнаючи в ньому і невисловлене. І все ж, попри домінуючий статус інтонації у філософському тексті, вона дещо втрачається. А якщо точніше, то втрачається не інтонація, а лише її домінантність. Важливим є прочитання,

адже найзрозумілішим у мові є не слово, а тон, сила, модуляція. Все те, що не може бути написане, може бути прочитане завдяки інтонації.

В дослідженні Ольги Володимирівни ключовими термінами є: *інтонація, артикуляція, детонація*. Вони суттєво пов'язані з текстами і провокують в них філософське смислове наповнення. В текстах інтонацію наслідують артикуляція і детонація. Даними поняттями авторка оперує, коли аналізує особливості слухової та візуальної культур.

Для, образно кажучи, «епохи Руссо» філософський текст є саркофагом інтонації. З одного боку, це поглинання інтонації, заховання її, з іншого, надія на «воскресіння і вічне життя». Це збереження інтонації, енергії, яка адресована майбутньому. Наскрізна тема всієї філософії – «оживлення мертвих», оскільки письму закидають німоту, інтонаційну порожнечу. Ця порожнеча компенсується сакралізацією ставлення до письма, яке зберігає інтонацію та утримує її.

«Смерть» інтонації, її знесилення в письмі Жан-Жака Руссо обумовлює розвиток граматики і логіки, що сприяє «замерзанню» мови, зазначає пошукачка. Таке «охолодження» мови лише прискорює інтонаційне її знесилення. Таким чином, письмо посилює *амортизацію* інтонації. Воно виконує консервативну функцію. Пунктуація ж інтонацію не спасає. Письмо спотворює дух мови через підміну інтонації артикуляцією. Відбувається заміна виразності точністю. Видимі знаки відтворюють думку точніше, але звуки активніше збуджують цікавість. Тому, за Руссо, переконувати слід усно, а доводити правоту треба письмово з допомогою логіки, апелюючи до розуму. Так, з точки зору дисертантки, вважає Руссо. Таким чином, Руссо протиставляє усне і письмове мовлення, інтонацію і артикуляцію і оцінює їх з етичних позицій через категорії «добре» і «погано». Звісно, інтонація для нього це добре, артикуляція — погано і він її засуджує. Отже, письмо — саркофаг інтонації. І відповідно, інтонаційна криза — ознака кризи комунікаційної. Писемність спотворює дух мови, підмінює виразність точністю. Від користувача залежить: буде письмо німе чи звучне. Виникає проблема читання та читача.

Виявляється, як підкреслює Ольга Володимирівна, «розуміти мовлення — задача складніша, ніж його продукувати» (с. 71). Свою тональність мають не лише музичні твори, але й вербальні тексти. А стосовно філософських текстів можна сказати, що вони немислимі поза сферою найтонших тональностей. Руссо захищає інтонацію, виступає її апологетом, адже вона є суттєвим елементом філософування свідомої людини. Мова розуміння універсально невербальна і не артикульована, але вона уможлиблює іншомовний переклад і спілкування чужих людей. Можна щось успішно артикульовати, не розуміючи змісту вимовленого, тоді як те, що інтонується, є суб'єктивно зрозумілим чи пережитим.

Далі Ольга Володимирівна розглядає інтонацію як голограму сенсу, порівнює мовне інтонування з музичним і навіть мовленнєве вважає багатшим. Передача акцентів знаками означає, що інтонацію уже втрачено, а «пунктуація — логічний наслідок тенденції, закладеної ще логографією»

(с. 90). Проте ситуація досить непроста і суперечлива. З одного боку, згасання інтонованості викликає «нарощування артикульованості», з іншого — тенденція до без-інтонаційного артикулювання супроводжується паралельним ускладненням «вираження і сприйняття інтонації, а не їх спрощення» (с. 91). І все це пов'язано зі зміною суспільних потреб. Брак «вільної мови» корелюється з браком вільних людей. Цю залежність помічають і Руссо і Дерріда.

Наступає черга прописати детонацію, що поряд з інтонацією та артикуляцією характеризує мовлення та письмо. Задача філософії та філософських текстів — множення можливостей. В детонації закладений могутній потенціал руху вперед. Навіть логоцентричні тексти імпліцитно є детонаційними. Саме детонації підривають авторські інтонації, зривають їх та демонструють вибуховість. Детонації — це дисонанси, які часто невловимі, але оприявнюють можливості нової інтонації.

Артикуляція — це мова аргументів. Завдяки артикуляції мова стає яснішою, точнішою, правильнішою. Філософія користується мовою артикуляцій. Артикуляція є одночасно мовою філософії і чинником виснаження мови. Дисертантка аналізує роль і сутність керованої та некерованої детонації, спільне та відмінне між Руссо і Дерріда в цій царині. В становленні філософського тексту інтонація спів-діє з артикуляцією. Текст може стати філософським у прочитанні, а може і не стати. Чи стане текст філософським у прочитанні залежить від способу читання. Авторка виділяє три таких способи: «інтонування (зосередженість на власному суб'єктивному досвіді читання), артикулювання (зосередженість на процесі читання) і детонування (зосередженість на тому, що підриває писано-читане)» (с. 110). Говорячи про інтонацію мовлення, Руссо ототожнює її з музичною інтонацією, Дерріда, характеризуючи звук як співзвуччя, називає його «пучком різних слідів».

Завершуючи останній параграф другого розділу, Ольга Володимирівна вдається до такої метафори: «Амортизовану» інтонаційність здатна підживити не доросла навичка промовляти (to articulate) звуки, а дитяча здатність звуку видавати (to let out) і, відповідно, чути якісну відмінність цих звуків» (с. 115).

Третій розділ дисертації має на меті розкрити тонаційність філософського письма. Ця тонаційність представлена в образі «центрифуги», що вказує на відцентрові тенденції. Будь-який текст, навіть логоцентричний, містить сенси, які міг не усвідомлювати автор, якому часто закидають, що він сам не все вірно зрозумів. Про багатосенсовість тексту свідчать і неперекладності. У зв'язку з цим авторка підкреслює, що «ні мова тексту, ні мова його перекладу не є безпосередньою даністю сенсу» (с. 120). З цієї причини для Дерріда текст в епохальному прочитанні важливіший за автора. Він «динамізує сенс» тексту і цей динамізм передає метафора центрифуги. Виникає проблема читача, який може йти супроти автора і навіть навмання. Інтонація тут виконує важливу роль. Вона здійснює не лише еднальну, але й функцію членування. І тому інтонацію та артикуляцію важко

розмежувати. Принцип розрізнення (артикуляція) детермінує фонему і графему.

Прочитуючи Дерріда, авторка дисертації визнає інтонацію та артикуляцію як певні адаптаційні матриці. «Епоха Руссо» тяжіє, з її точки зору, до інтонаційного, тоді як «епоха Дерріда» — до артикуляційного адаптаціогенезу. І хоч остання характеризується призупинкою інтонації, інтонація все ж зберігає ключову роль в полі письма.

Наявність суб'єкта — конституційна умова для інтонації. В артикуляції суб'єкт зникає, ховається, відходить на задній план. Його ніби немає. Чи є в такому разі філософське письмо без-суб'єктним? Чи його артикулює читач і тільки читач? Очевидно, ні. Так «Дерріда деконструє самоадаптацію до тексту Руссо і творчо адаптує текст Руссо під своє читання-письмо» (с. 138). Інтонацію через емоції скеровує адаптація. «Філософія — через подив і сумнів — віртуалізує адаптацію задля її опанування й удосконалення» (с. 138).

Стосовно артикуляції, то усі перипетії довкола неї були потрібні сучасному французькому мислителю для апології письма, для його реабілітації. «...Грамотологія» Дерріда «критикує і виробляє лади читання: (метафізичне) минуле філософії вкорінене в інтонуванні; через детонування (в деконструкції) готується ґрунт для нового способу читання; майбутнє філософії промацується через артикулювання (синхронізацію інтонування та детонування) (с. 154-155).

Останній параграф третього розділу присвячений про-вокації, що існує як за-прошення. В ньому для реалізації свого теоретичного задуму Ольга Володимирівна аналізує керовану та некеровану детонацію у творчості Дерріда. Завдання детонації «підривати», «розхитувати», «розладжувати» лого-фоно-цетризм його ж ресурсами. Роль детонації полягає в розхитуванні метафізичних ідолів (категорій, понять) через раціоналізацію тексту і подолання ієрархізації. Деконструкція, що користується детонацією, намагається зруйнувати стереотипи, що існують у формі базових принципів знання та існування західної філософії. Рушійною силою деконструкції є її «постійна боротьба проти звичок та автоматизму мислення та існування». Деконструкція, таким чином, стає моментом циклічної моделі регулярної саморефлексії філософії.

Виклик логоцентризму полягає у культивуванні відцентрових інтенцій тексту. Таким чином, відбувається провокація читача до діалогу у процесі прочитання філософського письма. Власне, доведення ролі та значення детонації в деконструюванні філософських текстів і присвячена робота Ольги Володимирівни. Робить вона це досить професійно та переконливо. «Філософському тексту, як підкреслює вона, властиві не тільки авторськість, діалогічність / інтертекстуальність, філософські категорії, поліфонічність, концепто-творчість і запитальність, а й *детонаційність*, на фоні якої інтонації й артикуляції увиразнюються й взаємодіють максимально ефективно» (с. 175).

Після ретельного аналізу теоретичних джерел, фіксації того факту, що «слухова культура довіряє інтонації», а «візуальна культура налаштована зчитувати ненаписане в тексті» Ольга Володимирівна обґрунтовує «ключову роль інтонації у філософських текстах як «слухової», так і «візуальної» культур з тенденційним нарощенням артикульованості й ускладненням вираження і сприйняття інтонації» (с. 4).

Попри високу оцінку представленої роботи все ж хотілося б дещо уточнити.

1. На сторінці 43, розрізняючи культурну і природну складову етосу, авторка звичайно називає культурним явищем, а спосіб мислення, як і вдачу, природними характеристиками. Здається, це не зовсім вірно.
2. У висновках до першого розділу присутня певна натуралізація духовних за своєю сутністю процесів. Так наприклад, на сторінці 59 авторка прямо пише, що «артикуляція є продуктом мозку». Очевидно, що таке тлумачення артикуляції є теоретично невірним. Принаймні, думка, яку прагнула донести Ольга Володимирівна, виражена неокочирно.
3. Зважаючи на специфіку теми дослідження, яка вимагає аналізу текстів, при читанні дисертації звертає на себе увагу рясне цитування. Це викликає повагу і свідчить про обізнаність авторки, однак хотілося б більше власних міркувань. Хоч, правду кажучи, і таких достатньо в дисертації.
4. Бажано дотримуватись єдиного зразка транслітерації. Так в тексті, наприклад, зустрічається прізвище, як Вітгенштайн, так і Вітгенштейн.

Зауваження, як видно, є несуттєвими, що дає мені право високо оцінити представлену працю. Зміст автореферату відповідає тексту дисертації. Як у дисертації, так і в авторефераті викладені елементи новизни. Робота оформлена у відповідності з правилами. Результати виконаного дослідження можуть бути використані як у навчальному процесі, так і в подальших теоретичних розвідках природи філософських текстів і не тільки їх.

Дисертація Гайдамачук Ольги Володимирівни «Інтонація у філософському тексті: філософсько-культурологічний вимір» відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 року, а її авторка присвоєння вченого ступеню кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Доктор філософських наук, професор,
професор Українського державного
університету залізничного транспорту

Особистий підпис
Завідуючий канцелярією
УкрДУЗТ

I. D. Zagrychuk
Завідуючий канцелярією
I. D. Zagrychuk

І. Д. Загрійчук